

KINEK KÉSZÜLT A VITÉZ-PONTIFICALE?

Az 1480-as években Mátyás király számára több luxuskivitelű liturgikus kódex is készült, melyek közé – első ránézésre – jól illik a Vatikáni Könyvtárban Ott. lat. 501 jelzet alatt őrzött, gazdagon díszített *Pontificale romanum*, az ún. *Vitéz-Pontificale*.¹ A kódex besorolása Mátyás szerkönyvei közé azonban korántsem magától értetődő, ugyanis a tulajdonosra utaló jelek egyszerre két irányba mutatnak: a király, illetve szentszéki követe, ifj. Vitéz János szerémi (1489. június 3-tól veszprémi) püspök felé. Ennek feloldására a szakirodalom eddig három lehetséges forgatókönyvet vázolt fel.² Egyesek szerint Vitéz magának rendelte a kódexet, és a Mátyásra utaló motívumok csak a királyra iránti tisztelet jelei.³ Felvetődött az a lehetőség is, hogy Vitéz ajándékba készítette a szerkönyvet az uralkodó számára.⁴ Mára azonban az a nézet nyert leginkább teret, miszerint Mátyás saját maga (illetve a budai várkápolna) számára csináltatta a pontificalét, Vitéz pedig pusztán a megrendelés intézője volt.⁵ Noha a kérdést nem tudom véglegesen eldönteni, tanulmányomban számba veszem azokat a szempontokat, amelyek segítenek mérlegelni a fenti lehetőségek valószínűségét, illetve felvetek egy negyedik eshetőséget is.

A lehetőségek közti döntést lényegesen megnehezíti, hogy a kódex befejezetlenül maradt. A szöveg második fele hiányzik, és vele együtt az esetleg a megrendelőről tájékoztató kolofón is.⁶ Noha a miniátor elkezdett dolgozni a miniatúradíszben, csak a megírt ívfüzetek felébe festette bele az illusztrációkat,⁷ és nem készült el a pontificale kezdőoldalának illuminációja sem, amelyben minden bizonnyal a tulajdonos címerét is elhelyezték

1 Részletes leírása: *Liturgia in figura* 1995, 244–248. (57. sz.) (Adalbert Roth – Anna Melograni). A teljes kódex elérhető online: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Ott.lat.501 – utolsó letöltés 2021. június 25.

A római kutatóutamat az MTA Isabel és Alfred Bader Művészettörténeti Kutatási Támogatás tette lehetővé, a tanulmány az NKFIH K 129362 kutatási projekt keretében született meg. A kézirat gondos elolvasásáért és kritikai észrevételeiért témavezetőmnek, Pócs Dánielnek tartozom köszönettel.

2 Cosimo Stornajolo már 1903-ban két lehetőséget vetett fel: Vitéz vagy saját maga számára rendelte a kódexet, vagy Mátyás megbízásából járt el: [Stornajolo] 1903, 9–10.

3 Fraknoi–[Stornajolo] 1903, 11; Hoffmann 1929, 136; *Biblioteca Apostolica Vaticana* 1990, 376. (79. sz.) (Mark L. Evans).

4 Gulyás 1961, 186; Balogh 1966, I., 542.

5 *Liturgia in figura* 1995, 244–248. (57. sz.) (Adalbert Roth – Anna Melograni); *Hunyadi Mátyás, a király* 2008, 424–426. (10.11. sz.) (Anna Melograni – Farbaky Péter).

6 Ilyen olvasható például a *Vatikáni Breviárium* végén: „Exemplaribus satis fidis Mathie incltyi regis hungarie et boemie breviarii codicem ego martinus antonius presbyter dei gratia faustissime manu propria scripsi. Opus absolutum pridie kalendas novembris. Anno salutis M.°ccclxxxvii.” BAV, Urb. lat. 112, 597r.

7 Közülük négy félbemaradt, csak az alapszíneket vitték fel (51v, 55v, 83r).

volna (ajándékozás esetén esetleg az ajándékozóéval együtt). Ezeknek az elsődleges possessorjegyeknek a hiányában jóval nehezebb értelmezni a szövegben és az illuminációban a tulajdonosra, illetve a megrendelőre vonatkozatható jeleket.

A szöveg

A kódexet a Kúria két szertartásmestere, Agostino Patrizi Piccolomini és Johannes Burckard által szerkesztett és 1485-ben megjelent *Pontificale Romanum*ról másolták, néhány helyen azonban a megrendelőhöz igazították a szöveget.⁸ Így a templomszentelési ordóban az 1485. január 3-i dátum és Agostino Patrizi Piccolomini pienzai püspök neve helyett 1489. január 1. és János szerémi püspök neve olvasható,⁹ míg a királykoronázás szövegében az általános formulákat igazították Mátyáshoz.¹⁰ A nevek behelyettesítése korántsem tekinthető bevett gyakorlatnak. A pontificalék Richard Kay által összeállított repertóriumában öt olyan kódex szerepel, amelyet szintén az 1485-ös nyomtatványról vagy annak második, 1497-es kiadásáról másoltak, de ezek közül csak a carpentras-i példányban változtatták meg a püspök nevét – és a dátumot is – a templomszentelési ordóban.¹¹ Hogy ott Guillaume Pellissier maguelone-i püspök (1498–1527) neve a kódex tulajdonosaként került a pontificale szövegébe, azt a lapszédíszben elhelyezett – az átfestés ellenére kivehető – címerek is megerősítik.¹² Bár ez a passzus csak a Patrizi-féle pontificalékban szerepel, a szertartáskönyv egyéb helyei (pl. a püspök- és apátszentelési ordó) más változatokban is alkalmat nyújtottak a püspök megnevezésére. Az általános formulákat azonban ezekben az esetekben is ritkán szabták teljesen az adott személyre.¹³ A megnevezett püspök csak egy részükben azonosítható a kódex tulajdonosával,¹⁴

8 [Stornajolo] 1903, 7–8.

9 Patrizi Piccolomini–Burckard 1485., 128r: „M.CCCC.LXXXV die III mensis Ianuarii ego A[gustinus] episcopus Pientinus consecravi ecclesiam et altare hoc in honorem sancti N et reliquias beatorum martyrum N. et A.” BAV, Ott. Lat. 501, 145v: „MCCCC.LXXXIX. die prima mensis Ianuarii ego Io[annes] episcopus Sirmiensis consecravi ecclesiam et altare hoc in honorem sancti N. et reliquias beatorum martirum N. et A.”

10 Pl. „Ego N. deo annuente futurus rex N.” (103v) helyett „Ego M. deo annuente futurus Rex U.” (116v).

11 Amelyekben változatlanul hagyták a nyomtatvány szövegét: Kay 2009, Repertory 33. (169. sz.), Repertory 129. (675. sz.), Repertory 136. (706. sz.), Repertory 162. (854. sz.); a négy közül háromban is található címer, kettő főpapi jelvénnel. Amelyikben átírták a püspök nevét: Carpentras, Bibliothèque municipale, ms. 95 (Kay 2009, Repertory 33. [172. sz.]).

12 Leroquais 1937, 1. köt., 108. (36. sz.).

13 Ehhez Victor Leroquais-nak a franciaországi könyvtárakban őrzött pontificalékat leíró katalógusát vettem alapul: Leroquais 1937. Itt a több mint 200 listába vett kódex közül csak mintegy tucatnál említi Leroquais, hogy a püspök nevével az általános formula helyett egy monogram szerepel. Az egyházmegye megnevezése már jóval gyakoribb.

14 BnF, Latin 9483 (Leroquais 1937, 2. köt., 159–160. [143. sz.]); BnF, NAL 1375 (uo., 2. köt., 239. [170. sz.]); Toulouse, Bibliothèque municipale, ms. 118 (uo., 2. köt., 341–344. [206. sz.]). Teljesen egyértelmű a helyzet Filipec János pontificaléja esetében (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, ms. 26): itt a címlapon elhelyezett címer is megerősíti, hogy a feloldozás szövegében megnevezett János váradi püspök (150v: „Nos Johannes [...] ep[iscopu]s ecclesie Waradiensis”) a kódex tulajdonosa (*Pannonia Regia* 1994, 419–420. [IX-6. sz.] [Wehli Tünde]).

néhány esetben nem világos, hogy kire vonatkoznak a monogramok,¹⁵ máskor pedig egyértelműen a mintapéldányból másolták át a neveket.¹⁶ Ez utóbbi magyarázatot adta Vitéz János nevének megjelenésére a *Vitéz-Pontificaléban* José Ruyschaert is, aki egyértelműen Mátyást tekintette a kódex címettjének.¹⁷ Valószínűtlennek tartom azonban, hogy Vitéz alig több mint egy éven belül – hiszen ebben az esetben az 1489. január elsejei évszám is a püspök elveszett kódexéből került volna a ma is meglévő példányba – két pontificalét is készítettett Rómában, ráadásul az uralkodónak szánt második kötet másolásához saját példányát, és nem az annak mintájául szolgáló nyomtatott könyvet adta volna.

Az uralkodó nevét, úgy tűnik, még ennél is ritkábban helyettesítették be, ezekben az esetekben a megnevezés azonban nem a tulajdonost, hanem a kódex – vagy a másolás alapjául szolgáló mintapéldány – készítésének idején regnáló uralkodót jelölte.¹⁸ Ennél többet, de továbbra sem tulajdonviszonyt jelent János Albert lengyel király nevének felbukkanása Jagelló Frigyes krakkói püspök pontificaléjában, a koronázási eskü szövegében. A megrendelő püspök testvérének trónra kerülésére emlékezett ezzel a gesztussal közvetlenül a koronázás után, amelyen nem csak részt vett, hanem tető alá hozásában tevékenyen közre is működött.¹⁹ A szórványos példák azt mutatják, hogy egyáltalán nem volt szokásos gyakorlat az uralkodó nevének behelyettesítése a pontificalékban. Míg tehát Mátyás kezdőbetűjének feltüntetése önmagában nem utal tulajdonviszonyra, a pontificalékban feltűnő püspöknév nagyobb valószínűséggel vonatkozik a possessorra. Pusztán a kódex szövege alapján tehát ifj. Vitéz János felé billenne a mérleg nyelve.

15 Lunel, Bibliothèque municipale ms. 12 (Leroquais 1937, 1. köt., 173–177. [55. sz.]); BnF, Latin 959 (uo., 2. köt., 61–67. [108. sz.]); Latin 9479 (uo., 2. köt., 154–157. [141. sz.]).

16 BnF, Latin 733 (Leroquais 1937, 1. köt., 288–291. [89. sz.]); Párizs, Bibliothèque Sainte-Geneviève, ms. 143 (Leroquais 1937, 2. köt., 241–245. [172. sz.]); BnF, Latin 8886 (Leroquais 1937, 2. köt., 148–154. [140. sz.]); BnF, *Archives et manuscrits*, <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc78494g>.

17 Ruyschaert 1982, 291.

18 Aktuális uralkodóként szerepel II. Anjou Lajos, Szicília királya: Chartres, Bibliothèque municipale, ms. 508 (Leroquais 1937, 1. köt., 135–138. [45. sz.]), illetve Luxemburgi Zsigmond német-római császár: BnF, Latin 734 (Leroquais 1937, 1. köt. 291–292. [90. sz.]). Nem egyértelmű, hogy kire vonatkozik az R. monogram az avignoni Bibliothèque municipale 203-as jelzetű kódexében (fol. 75r). A lehetséges értelmezésekről I. Bilotta 2008, 68. A Filipec János pontificaléjának koronázási ordóiban megnevezett uralkodók, Lajos (I. Nagy Lajos magyar király) és Károly (IV. Károly német-római császár) a másolás alapjául szolgáló 14. századi mintapéldányból kerülhettek az 1476 és 1490 között készült kódex szövegébe (*Pannonia Regia* 1994, 419–420. [IX-6. sz.] [Wehli Tünde]). Leroquais katalógusa mellett ehhez az *USUARIUM* adatbázist is áttekintettem (<http://usuarium.elte.hu> – utolsó letöltés: 2021. június 29.). Itt 75, a koronázási ordót is tartalmazó pontificale közül mindössze egyben szerepelt a király neve (l. a következő lábjegyzetet).

19 Krakó, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, ms. 14, 181v, l. Dalewski 1995, 43–44. Érdekes módon azonban csak az eskü szövegében fordul elő János Albert neve, a koronázási ordó más helyein az általános N. monogram szerepel (181r, 182r).

Az illumináció

Amiért Mátyás neve okkal merült fel megrendelőként, azok a miniatúradíszben feltűnő hollók.²⁰ A Hunyadi család címermadara a kódex hat oldalán is felbukkan: a 11. fólió rektóján az ambóra terített textília díszítőmotívumaként, míg a többi öt oldalon a miniatúrát és a szöveget keretező festett tabernákulum részeként (1. kép).²¹ Ezenkívül Mátyás portréjaként azonosítható a 15. fólió rektóján a tabernákulum tetejére helyezett, kagylóba foglalt antikizáló profilportré is.²² A holló a király számos kódexében megjelenik possessorjegyként, a Mátyás-portré pedig a corvinák lapjain kibontakozó uralkodói reprezentáció egyik legfőbb eszköze. Ezzel szemben még a legkirályhűbb főpapok saját használatra megrendelt kódexeiben sem tűnnek fel ezek a motívumok.²³ Míg tehát a koronázási szövegben elhelyezett Mátyás-monogram értelmezhető a megrendelőnek a regnáló uralkodó iránti tisztelete jeleként, a miniatúradíszben elhelyezett Hunyadi-hollók és Mátyás-portré aligha utalnak csupán Vitéznek a királlyal ápoltságára.²⁴ Ennél több köze kellett hogy legyen Mátyásnak a kódex megrendeléséhez, és ezért nyertek teret azok a vélemények, melyek szerint a király vagy ajándékba kapta Vitéztől a pontificalét, vagy Vitézen keresztül a maga – illetve várkápolnája – számára csináltatta.

Az architektonikus keretdíszben elhelyezett Mátyás-portrén túl a kutatók a miniatúrák több szereplőjében is kortárs személyek arcmását vélték felismerni. Egyrészt a jelek központi alakját, a szertartásokat celebráló püspököt azonosították ifj. Vitéz János-sal,²⁵ ami azonban mindaddig hipotetikus marad, amíg a püspök képmását máshonnan meg nem ismerjük. Külséjéről mindössze annyit tudunk meg Galeotto Marziótól, hogy már ifjú korában megöszült.²⁶ A 52. fólió rektóján a gyűrűt megáldó püspök haja valóban ősz, néhány oldallal később, az 55. levél rektóján azonban már sötét. A Vitéz-portré

20 Ezekre már Cosimo Sornajolo is felhívta a figyelmet: [Sornajolo] 1903, 8.

21 Fol. 9v, 19v, 51v, 67v, 89r. Adalbert Roth és Laura Paola Gnaccolini a hollós oldalak között sorolják fel a 83. rektót is. Itt azonban a befejezetlenül maradt miniatúrákon feltűnő madarak jelen állapotukban nem azonosíthatók egyértelműen hollóként, mivel egyik sem fekete (a jobb oldali miniatúra tabernákulumának bal felső sarkára helyezett madár szürke, az S iniciálét díszítő madarak pedig barnák), és a csőrükből hiányzik a gyűrű, l. *Liturgia in figura* 1995, 246. (57. sz.) (Adalbert Roth – Anna Melograni); Gnaccolini 2003, 144. 1. j.

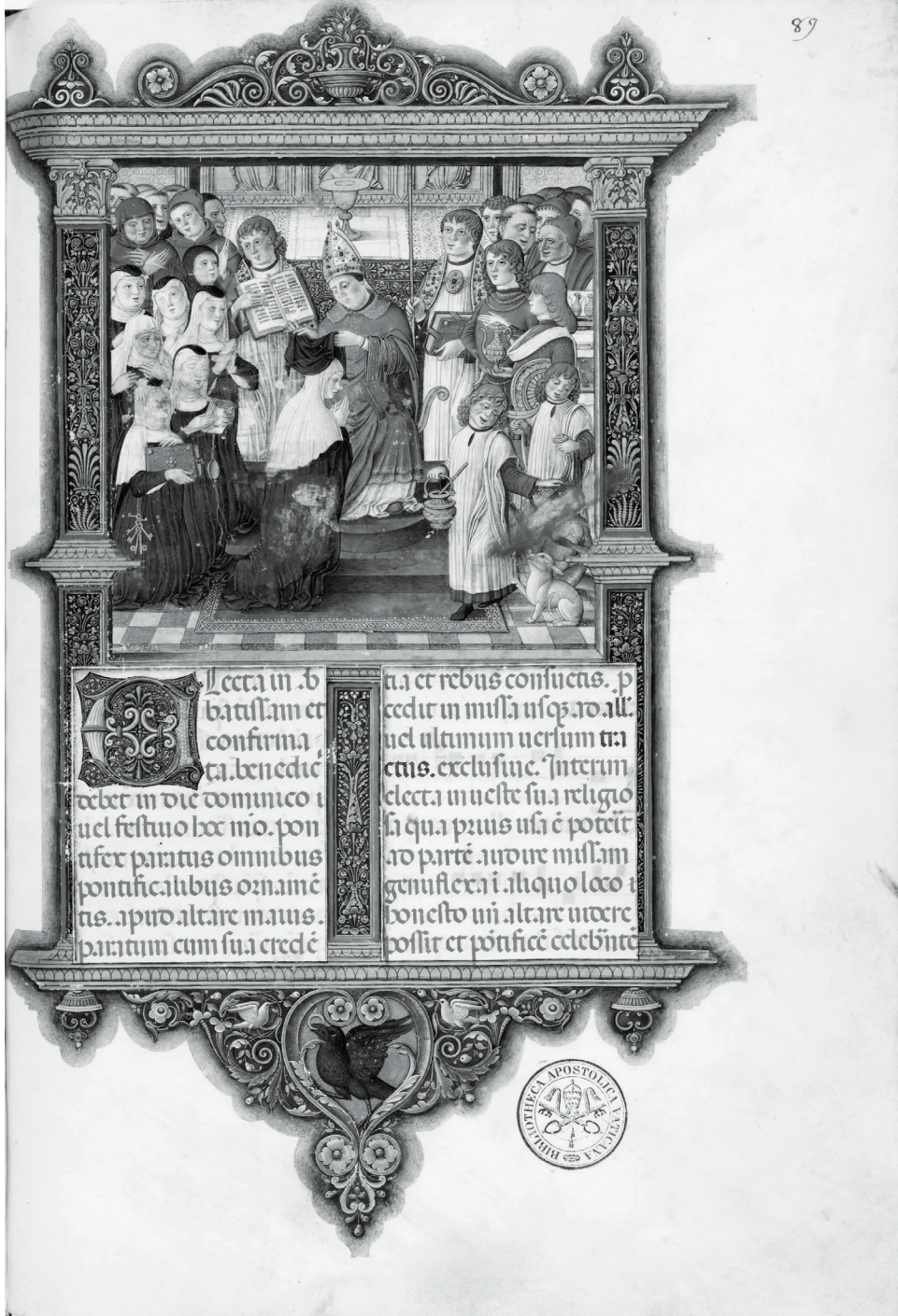
22 [Sornajolo] 1903, 8; *Liturgia in figura* 1995, 248. (57. sz.) (Adalbert Roth – Anna Melograni).

23 Az uralkodó címerét ugyanakkor két zrednai (Vitéz) János számára készült kódexbe is belefestették, illetve bele tervezték festeni: a bécsi Plautus-kötetbe (Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 111) és a müncheni Livius-sorozat harmadik kötetébe (München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 15733). Egyelőre homályos, hogy ezeknek a köteteknek a készítettésében volt-e bármilyen szerepe Mátyásnak. A Livius-kódexben egy összetett heraldikus címer részeként szerepelt volna az uralkodói címer, ha elkészül, és a bécsi Plautusban is több másik címer társaságában tűnik fel. A külső lappszélen egy másik, bizonytalan azonosítású címer is megjelenik, és vitatott a *bas-de-page* jobb oldali medalionjában, az esztergomi érsek képmásával szemben ábrázolt ifjú kiléte is. L. többek között: Csapodiné Gárdonyi 1998, 27–28; Dillon Bussi 2011, 238–242; *Mattia Corvino e Firenze* 2013, 112–113. (25. sz.) (Andreas Fingernagel).

24 Vö. *Biblioteca Apostolica Vaticana* 1990, 376. (79. sz.) (Mark L. Evans).

25 [Sornajolo] 1903, 10; Balogh 1966, 721 (kérdőjellel); Vayer 1976, 111–112.

26 Galeotto Marzio *De dictis ac factis Mathiae*, 26.

1. Giovan Pietro Birago: Az apátnök megáldása, 1489–1490. Pontificale romanum, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ott. lat. 501, 89r

kérdését tehát mindenképp óvatosan kell kezelni. Meggyőzőbb a 38. fólió rektóján jobb oldalt álló kövér, nagy fejű alak azonosítása Galeotto Marzióval, hiszen ehhez jó összehasonlítási alapot kínál az őt ábrázoló portréérem.²⁷ Noha Vitéz és közte kifejezetten baráti kapcsolat volt, a humanista képmásának feltűnése még nem segít eldönteni a kódex tulajdonosának kérdését.²⁸

A kódex állapota és későbbi sorsa

A pontificaléval foglalkozók a miniatúradíszeken kívül még egy érvet hoznak fel visszatérően amellet, hogy az Mátyásnak készült: a kódex befejezetlenségét. A miniatúrák kivitelezése egyértelműen félbemaradt: a kódex első felében (1–10. ívfüzet) három miniatúránál is csak az alapszíneket vitték föl, a második felében (11–21. ívfüzet) pedig az illusztrációknak hagyott helyek teljesen üresen maradtak. Hiányzik a szöveg majdnem fele is.²⁹ Jóllehet eddig úgy gondolták, hogy a másolással sosem készültek el, nem lehet kizárni annak lehetőségét, hogy a scriptori munkával végeztek, csak az utolsó ívfüzetek mára elvesztek. Érdeemes megjegyezni, hogy a (fennmaradt) utolsó ívfüzet (199r–208v) egy másik scriptor munkája.³⁰ Ráadásul ennek az ívfüzetnek az első oldalán befestették azokat a kisebb iniciálékat is, amelyek a kódex többi részében hiányoznak.

Akár elkészült a másolás, akár nem, a miniatúradísznél kétségtelenül megakadt a kivitelezés, és ezt Mátyás 1490. április 6-án bekövetkezett halálához szokás kötni. Rómában április 20-án nyertek bizonyosságot arról, hogy a halálhír igaz,³¹ Vitéz pedig már egy hét múlva, április 27-én elhagyta a várost, hogy visszatérjen Magyarországra.³² A püspök hirtelen távozása azonban akkor is megszakíthatta volna a kódex kivitelezését, ha az az ő számára készült. Igaz, tudunk olyan esetről, hogy egy külföldi prelátus váratlan elutazása után is intézkedett az általa megrendelt kódex befejezéséről és átvételéről. Thomas James doli püspök, miután 1483 nyarán elhagyta Itáliát, római és firenzei bankárokon keresztül fizette ki a misekönyvén dolgozó miniatort, Attavante degli Attavantét, aki át is adta a kódexet a püspök unokaöccsének.³³ 1499-ben bekövetkezett haláláig Vitéznek is lett volna módja befejeztetni a kódexet, akár hasonló közvetítőkön keresztül is: tudjuk ugyanis, hogy Vitéz római házában élt több rokona, köztük Vitéz Mihály is,³⁴ akik talán

27 Vayer 1976, 112–113.

28 Galeotto Marzio *De dictis ac factis regis Mathiae*, 26.

29 A mintaként szolgáló nyomtatott pontificale 301 foliójából 113 levélnyi szöveg, 1 levélnyi ajánlás és 1 levélnyi tartalommutató hiányzik.

30 A korábbi irodalom ezt nem említi, de jól látható a különbség a két scriptor között. Legfeltűnőbb, hogy a második kéz az őrszót a lap alján középre helyezi, nem pedig a belső margóra, 90°-kal elforgatva, de a betűk részletformái is eltérnek.

31 Kriston 2019, 265, 14. dok.; Kriston 2020, 86, 90–91, 6. dok.

32 Fraknoi 1899, 407. Laura Paola Gnaccolini egy május 8-án Milánóban kelt levélre hivatkozik, ami szerint ekkor még Rómában volt Vitéz (Gnaccolini 2003, 144. 4. j.). Könnyen lehet azonban, hogy a levél szerzője, Bartolomeo Calco nem tudta, hogy Vitéz már nincs Rómában.

33 Bottari 1759, 223; Booton 2018, különösen 237–238, 246–247.

34 Fraknoi 1899, 407. Ifj. Vitéz János rokonságáról l. Pálosfalvi 2013.

nem távoztak olyan hirtelen a városból, mint a veszprémi püspök. A kódex befejezését azonban az is megnehezíthette, hogy a miniátor, Giovan Pietro Birago is elutazott Rómából – valószínűleg épp azért, mert a megrendelő távozása miatt meghíúsulni látszott a pontificale befejezése. Birago mindenesetre hamar új patrónusra talált: 1490-től a Sforza-udvar számára dolgozott.³⁵

Általánosan elfogadott feltételezés, hogy a kódex el sem hagyta Rómát, mivel legközelebb ugyanitt bukkant fel, Guglielmo Sirleto (1514–1585) kardinális könyvei között,³⁶ tőle került aztán Ascanio Colonna, Giovanni Angelo Altemps és Pietro Ottoboni, a későbbi VII. Sándor pápa könyvtárán keresztül mai őrzési helyére.³⁷ A Mátvás halála és a pontificale ismételt felbukkanása között eltelt közel száz év azonban túl sok ahhoz, hogy biztosak legyünk abban, a pontificale mindvégig a városban maradt. A kódex állapotának alaposabb vizsgálata mindenesetre arra utal, hogy hányatottabb sorsa volt, mint eddig gondolták.

A kódex sokáig bekötetlenül heverhetett, mert az első oldal különösen piszkos, a végén lévő oldalakon pedig ívfüzetenként változik a foltok mintázata.³⁸ A mai kötés a 18. századból való, és vízjele alapján 18. századi lehet az utolsó ívfüzet elé bekötött üres levél is.³⁹ A bekötetlenségből eredő foltok mellett szándékos rongálások és használatból eredő szennyeződések is megfigyelhetők a pontificale lapjain. Már Adolfo Venturi felfigyelt rá, hogy a miniatúrákról valaki szándékosan kitörölte a majmokat (1. kép).⁴⁰ A kódexben egyetlen majom sem maradt meg épségben, ugyanakkor az előteret benépesítő és a szakrális jeleneteknek életképi hangulatot kölcsönző többi állatnak (kutya, nyulak) nem esett bántódása. Egyelőre rejtély, hogy kinek, mikor és pontosan miért estek áldozatául a pontificale majmai. Kifejezetten ezeket az állatokat célzó képrombolásra még nem találtam párhuzamot. Csak találgatás, hogy a majmokhoz hagyományosan kapcsolódó negatív jelentések és a jelenlétüket egy szertartáskönyvben elítélő bigottság állhat a háttérben.

Míg a majmok megsemmisítése nehezen egyeztethető össze a kódex ismert provenienciájával, és leginkább az azt megelőző évtizedekben történhetett, hogy a pontificale Sirleto kardinálishoz került, addig a másik fajta „károsodás” tökéletesen egybecseng a későbbi tulajdonosoktól – bibliofil főpapoktól és arisztokratáktól – várható kódexhasználattal. Annak ellenére, hogy a pontificale sosem készült el, az alsó sarkok több helyütt is elszíneződött külső része arra vall, hogy a kötetet sokat forgatták. Eloszlásuk alapján azonban egyértelmű, hogy nem eredeti rendeltetésének megfelelően, vagyis nem litur-

35 Evans 1992, 17; Gnaccolini 2004.

36 BAV, Vat. lat. 6163, 257v, No. 8.: „Pontificale multis illuminatum imaginibus pulchrae picturae”.

37 [Stornajolo] 1903, 10; *Liturgia in figura* 1995, 248. (57. sz.) (Adalbert Roth – Anna Melograni).

38 A 17. ívfüzetben (159r–168v) a felső külső sarok, a 18. ívfüzetben (169r–178v) pedig a lap felső középső része színeződött el. A 19–20. ívfüzet (179r–198v) elején alul belül látható folt, középen tisztább, majd a végén alul belül és fölül középen is foltos a pergamen. Ezzel szemben az utolsó ívfüzet (199r–208v), amelyet egy másik scriptor másolt, az utolsó lap verzójától eltekintve meglepően tiszta maradt.

39 *Corpus Chartarum Italicarum*, icpl.cci.XVII.132.a, 1774–1778 (<http://www.informinds.com/demo/filigrane/> – utolsó letöltés: 2021. június 29.).

40 38r, 60v, 68r, 89r, 97v. Venturi 1898, 159–164.

gikus célokra használták a könyvet. A foltos sarkok ugyanis a kötet első felére korlátozódnak, arra a részre, amelyikben az illumináció is elkészült, ráadásul a miniatúrák oldalak körül sűrűsödnek. A befejezetlenül maradt szerkönyv meglepően intenzív használatának oka tehát a műélvezet volt: a kivételes minőségű miniatúrákat gyakran nézegettek.⁴¹ A miniatúrák művészi értéke miatt a kódex egy további károsodást is elszenvedett. A 11. és a 26. levél után is kivágtak egy-egy faliót, a hiányzó szövegrészek hosszából pedig egyértelmű, hogy mindkettőn kéthasábos miniatúra volt, ami meg is magyarázza a kódex megcsonkítását.⁴²

A műfaj

Visszakanyarodva a megrendelő kérdéséhez: míg a szöveg, a miniatúradísz és a kódex befejezetlensége mindig is kulcsszerepet játszott az érvelésben, addig a kódex műfaja nem kapott figyelmet. Pedig van jelentősége, hiszen egy, a püspökök által celebrált szertartások szövegét és a lebonyolításukhoz szükséges rituális instrukciókat tartalmazó kódex adekvát tulajdonosa sokkal inkább egy püspök, mint egy király. Az ismert provenienciájú pontificalék első possessorai között épp ezért túlnyomó többségben vannak a püspökök és érsekek, kisebb, de számottevő arányban pedig az apátok. Mindössze egyetlen pontificaléről tudok, amelyet világi személy rendelt meg saját kápolnája számára: Jean de Berry herceg készíttetett egy pontificalét a bourges-i Sainte-Chapelle-nek.⁴³ Ugyanakkor az uralkodói inventáriumokban, ha szórványosan is, de feltűnnek püspöki szertartáskönyvek.⁴⁴ Ezek nagy része azonban ma már nem azonosítható, és nem lehet

41 Erre természetesen ráakódott az elsősorban szintén a miniatúrák iránt érdeklődő kutatók keze nyoma is, de úgy vélem, ez önmagában kevés lett volna a sarkok ilyen fokú elszíneződéséhez.

42 A kivágott miniatúrák oldalakról átnyomódott festékfoltok még ma is jól láthatók az egykori szemközti oldalakon (12r, 27r). A másoláshoz mintapéldányként használt nyomtatott pontificalé alapján a 11. falió után 75 sor szöveg hiányzik. Két teljesen teleírt oldalra a kódexben kb. 112 sor fért volna el, tehát mintegy 37 sornyi hely üresen maradt. Ez alapján egy majdnem kétharmad szövegtükör magas miniatúra is elfért volna – hasonlóan például a 89. rektóhoz –, amely a hiányzó szövegben szereplő rubrika („De ordinatione exorcistarum”) alapján az ördögűzők felszentelését ábrázolta. A 26. falió után 91 sornyi szöveg hiányzik, tehát a kivágott lapon (a festéknyomok alapján a verzón) egy keskenyebb, hasábonként 10–11 sort elfoglaló miniatúrának elegendő hely maradt, amely a rubrika szerint („De ordinatione presbyteri”) a presbiter felszentelését jelenítette meg. A hiányzó oldalakra ugyan Stornajolo felfigyelt, de a későbbi szakirodalom nem említi: [Stornajolo] 1903, 15. 1. j.

43 BnF, Latin 8886. A kódex, melynek címlapjára Jean de Berry címerét helyezték, szerepel azoknak a javaknak a listáján, amelyeket 1404 és 1407 között ajándékozott a herceg a bourges-i Sainte-Chapelle számára (*BnF, Archives et manuscrits* [<https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc78494g> – utolsó letöltés: 2021. június 29.])

44 A Viscontik és Sforzák 1426-os és az 1459-es inventáriumában is feltűnik ugyanaz a pontificalé: Pellegrin 1955, 122. (213. sz.), 302. (285. sz.). Pellegrin feltételeken a párizsi BnF Latin 959-es jelzetű kódexével azonosítja. A Borso d'Este könyveiről 1467-ben felvett inventáriumban is szerepel egy pontificalé: Bertoni 1903, 214. (13. sz.). A burgundi hercegek 1487-ben Brüsszelben készült inventáriumában három pontificalét is említ: Barrois 1830, 286. (2010, 2011, 2012. sz.). Ezek közül a 2011-es számú a brüsszeli Bibliothèque royale de Belgique ms. 9216 jelzetű kódexével azonosítható. A 14. század közepére datálható könyv a mende-i székesegyház használatára készült, és valószínűleg csak később került a burgundi ▶

tudni, milyen célból, kinek a megrendelésére készültek, használták-e őket a hercegi, királyi kápolnában, vagy csak később, valamilyen úton-módon kerültek az uralkodó tulajdonába.⁴⁵ Mindez párhuzamnak természetesen nagyon csekély, de mégse lenne teljesen példátlan eset, ha Mátyás – Vitéz közvetítésével – a budai várkápolna számára rendelte volna meg a pontificalét. A könyv műfaját szem előtt tartva a legkevésbé valószínűnek az a forgatókönyv tűnik, hogy Vitéz ajándékba készítette a kódexet Mátyásnak. De még erre is találni példát: 1402-ben újévkor Guillaume de Boisratier későbbi bourges-i érsek egy pontificalét ajándékozott Jean de Berrynek, aki 1404-ben azt átadta a bourges-i Sainte-Chapelle-nek.⁴⁶ Az ajándékozás lehetőségét sem lehet tehát teljesen kizárni.

A készítés helye

Jóllehet a könyv műfaja sem segít véglegesen eldönteni, kinek készült a kódex, az mégis inkább Vitéz felé billenti a mérleg nyelvét. És ebbe az irányba mutat egy másik új szempont is, a pontificale készítésének a helye. A kutatástörténet során többször változott, hogy ezt hova lokalizálták. A miniatúradísz stiláris kapcsolatát a londoni *Sforziadával* és Bona di Savoia óraskönyvével már hamar felismerték,⁴⁷ de a miniátor, Giovan Pietro Birago nevére csak bő ötven évvel később derült fény.⁴⁸ Működése a Sforza udvarban eleinte Milánóba vonta a pontificale készítését is (már azonosítása előtt is).⁴⁹ A problémát, hogy a Rómában állomásozó ifj. Vitéz János miként került kapcsolatba a milánói mesterrel, Balogh Jolán úgy próbálta meg feloldani, hogy Budára helyezte a kódex készítését. Feltételezése szerint Birago 1488 végétől 1490-ig Magyarországon tartózkodott, és itt találkozhatott – egy forrásokkal nem alátámasztott, alkalmi hazatérése során? – Vitézzel is.⁵⁰ A magyarországi megrendelőlön túl Balogh a sajátos „gótikus minusculás írás”-sal érvelt a budai készítés mellett, de ez nem állja meg a helyét. A pontificale scriptorait ugyan még nem sikerült azonosítani, a liturgikus kódexek többségét azonban Itáliában is ezzel a betűtípussal írták. Logikusabbnak tűnt a kódex készítését, és ezzel együtt a milánói miniátor munkáját is, Vitéz kiküldetésének helyszínére, azaz Rómába helyezni, és nem-

hercegek tulajdonába (Lyna 1989, 1. köt., 323–326. [131. sz.]). I. Ferenc könyveinek 1518-ban Blois-ban felvett inventáriumában az 535-ös tétel: „Pontificale” (Omont 1908, 79).

45 A hivatkozott esetek közül egyik sem a kápolna könyvei között szerepel, igaz, nem is mindegyik inventárium jelzi ezt külön.

46 Guiffrey 1894–1896, 2. köt., 174. (143. sz.); *BnF, Archives et manuscrits* (<https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc78494g> – utolsó letöltés: 2021. június 29.).

47 London, British Library, G.7251 és Add. 34294, Venturi 1898. Ő még Fra Antonio Monzával azonosította a miniátort, de az attribúciót hamar elvetették (Hind 1910, 392–395).

48 Horodsky 1956.

49 Ezt sugallja Hoffmann Edith is, aki még a metsző Zoan Andrea da Mantovában vélte megtalálni a pontificale miniátorát: Hoffmann 1925, 180. Feltehetően Birago milánói származása és működése alapján lokalizálta Milánóba a pontificale készítését Mark L. Evans még 1990-ben is: *Biblioteca Apostolica Vaticana* 1990, 376. (79. sz.) (Mark L. Evans).

50 Balogh 1966, I., 542.

rég sikerült is Birago római tartózkodását további kódexekkel alátámasztani.⁵¹ Rómában festette annak a Battista Mantovano-kötetnek a címlapját is, amelyet a szerző Mátyásnak küldött ajándékba.⁵²

A lokalizáció változásai lényegében nem befolyásolták a megrendelő kérdésére adott válaszokat, így a – mostanra egyhangúlag elfogadott – római készítést sem vizsgálta senki ebből a szempontból, holott épp ez az a mozzanat, amely egy újabb lehetőséget vet fel. Mátyás ugyanis a fennmaradt corvinaállomány alapján egyetlen kódexet sem rendelt Rómában, könyveit Budán és Firenzében csináltatta. Voltak a könyvtárában Rómában készült kódexek, de ezek vagy másodkézből kerültek hozzá,⁵³ vagy pedig dedikációs példányok voltak, amelyeknek sem a másolásáról, sem az illuminálásáról nem ő gondoskodott, hanem a művüket a királynak ajándékba küldő szerzők.⁵⁴ Ha a pontificalét Mátyás Vitézen keresztül a maga számára rendelte volna meg, akkor ez lenne az egyetlen példa arra, hogy kódexrendeléseit Firenzén kívül, egy másik itáliai városban intézte. A római készítés már érthetőbbé válik, ha azt a korábbi szakirodalomban népszerű feltételezést fogadjuk el, hogy Vitéz ajándékba csináltatta a pontificalét Mátyásnak. Mint arról fentebb volt szó, a kódex műfaja ugyan nem zárja ki teljesen ezt a lehetőséget, mégis kétséges, hogy ez lett volna a legmegfelelőbb ajándék a királynak.

Mátyás ajándéka?

Mi lenne azonban, ha megfordítanánk az ajándékozás irányát? Noha csak egyetlen, kérdőjeles példát tudok arra, hogy egy király pontificalét ajándékozott egy püspöknek,⁵⁵

- 51 *Liturgia in figura* 1995, 244–248. (57. sz.) (Adalbert Roth – Anna Melograni) (még kérdőjellel); Gnaccolini 2003, 138–139.
- 52 Battista Spagnoli Mantovano: *Parthenice Mariana*, 1488, OSzK, Cod. Lat. 445. A kódex készítéséről és provenienciájáról részletesen: Pócs 2017.
- 53 Pl. OSzK, Cod. lat. 438 (eredetileg Handó György, l. Pócs 2016, 331–332. [4. sz.]); OSzK, Cod. Lat. 121 (ennek az első tulajdonosa nem ismert, mert a címlapot kivágták, de biztos, hogy nem Mátyás volt a megrendelője, l. *Corvina könyvtár budai műhelye* 2020, 305–308. [F7. sz.] [Pócs Dániel]).
- 54 Az utóbbi kategóriába tartozott a már említett, szintén Birago által díszített Battista Mantovano-corvina és Alessandro Cortesi *Laudes Bellicae Matthiae Corvini* című műve is: Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 85.1.1 Aug. 2°, l. Zsupán 2014, 73–81. (Edina Zsupán). Pócs Dániel meggyőzően érvelt amellett, hogy a két ajándékozás összefügghetett, Battista Mantovano Cortesitől vehette az ötletet, hogy művét megküldje Mátyásnak: Pócs 2017, 317–319.
- 55 BAV, Vat. lat. 3748. A címlapon a francia királyi címer látható, és a kék alapon arany liliumokkal tarkított mezők többször is visszatérnek a lapszélidészben. Minthogy azonban a szerkönyv szövege roueni használatra utal, joggal merült fel, hogy nem a királyi kápolna számára készült, hanem a roueni érseknek szánt uralkodói ajándékról van szó, Bannister 1913, 178. (637. sz.); *Biblioteca Apostolica Vaticana* 1990, 258–259. (54. sz.) (Eberhard König); *Liturgia in figura* 1995, 267–270. (64. sz.) (Gaetano Curzi). A kódex provenienciája is arra utal, hogy a francia király (IX. Lajos vagy VIII. Károly) nem magának rendelte meg a kódexet. A pontificale már a 16. század második felében Rómában volt, ahol 1583-ban egy átiratot készítettek róla Giulio Antonio Santorio kardinális számára, amelyről azután a 17. században egy ma Toledóban őrzött másolatot csináltattak (Toledo, Archivo y Biblioteca Capitular, MS. 60-4; l. Kay 2009, Repertory 183. [964. sz.]). Bár a mintegy száz év különbség óvatosságra int, érdemes megjegyezni, hogy Guillaume d'Estouteville roueni érsek 1483-ban Rómában hunyt el.

nem kérdés, hogy műfaji szempontból a lehető legalkalmasabb ajándék lett volna Vitéz számára egy ilyen szertartáskönyv. Ráadásul nem ez lett volna az egyetlen eset, amikor Mátyás liturgikus könyvet adományozott egy egyházi személynek.⁵⁶ Az ún. *Ferences Missalét* a kánonkép szerepét betöltő miniatúra felirata szerint Mátyás ajándékozta egy Tamás nevű, Bécsben élő, de Magyarországról származó ferences szerzetesnek.⁵⁷ A kolofón alapján a misekönyvet egy bizonyos Georgius másolta Bécsben 1469-ben,⁵⁸ és miniatúradíszét is itt festette az ún. *Lehrbüchermeister*. Wehli Tünde szerint a felirat és a kódex készítésének körülményei arra vallanak, hogy az ajándékozásnak itt arról a – korszakban gyakoribb – formájáról lehetett szó, amikor az adományozó csak a költségeket vállalta magára, a kivitelezésről a megajándékozott gondoskodott.⁵⁹ Így történhetett, hogy a *Ferences Missale* nem Mátyás székhelyén, azaz Budán készült, hanem Bécsben, a megajándékozott tartózkodási helyén.⁶⁰

Hasonló forgatókönyv szerint készülhetett a pontificale is: az uralkodó fedezte a költségeket, a kódexet pedig Vitéz Rómában készítette el. Elképzelhető, hogy választása azért esett Biragóra, mert a magyar király követeként tudomása volt Battista Mantovano Mátyásnak küldött ajándékaról, amely közvetlenül a pontificale 1488 végére tehető megrendelése előtt, 1488 második felében készült el.⁶¹ De az is lehet, hogy kúriai kapcsolatain keresztül került a látóterébe a miniátor, Birago egy iniciálé erejéig ugyanis részt vett a római családból származó és a pápai udvarnál fontos tisztségeket betöltő Celso dei Millini montefeltrói püspök ceremóniálójának a dekorálásában.⁶²

A ferences Tamás testvér misekönyve a miniatúradísz szempontjából is jó analógia lehet a *Vitéz-Pontificale*hoz, mivel az illuminációban megjelenő személyes elemek a missale esetében is a királyra, és nem a megajándékozottra vonatkoznak. A misekánon elé helyezett *Vir Dolorum* ábrázoláson donátorként térdelve Mátyás jelenik meg, akit a miniatúra alatt olvasható adományozási szövegben kívül uralkodói ornátusa és címere

56 Mátyásnak egy másik könyvajándékáról is tudunk. Amikor 1485 januárjában feleségével, Beatrixszal és sógorával, Aragóniai Jánossal felkeresték a lövöldi karthauzi kolostort, a király – oltáralapításra tett pénzadományok mellett – több könyvet is ajándékozott a rendháznak, köztük Raynerius de Pisis (1116–1161) *Pantheologia sive Summa Universae Theologiae* című művének egy 1477-ben Nürnbergben nyomtatott példányát (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Inc. XV. I. 1/a/I., Csapodi–Csapodiné Gárdonyi 1981, 48. [55. sz.]). Az adományról a fennmaradt kötet előzéklapján olvasható bejegyzés tájékoztat. Nem egyértelmű, hogy Mátyás eleve az ajándékozás szándékával vásárolta-e a kötetet, vagy saját könyvtárából adományozta a lövöldi szerzeteseknek. Címlapján, melyet valószínűleg a kiadás helyén, Nürnbergben illumináltak, ott látható a király címere. Reneszánsz kötését viszont már Lövöldön kapta (Koroknay 1960).

57 BAV, Ross. 1164, 126v. A felirat szövege: „Ego Mathias Rex Hungarie concessi hoc missale fratri Thome de Hungaria post cuius obitum maneat presens liber in provincia qua claudit diem extremum.” A kódex leírása: *Liturgia in figura* 1995, 219–222. (49. sz.) (Lorenza Dal Poz). A teljes kódex elérhető online: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Ross.1164 (– utolsó letöltés: 2021. június 29.).

58 A kolofón szövege (267v): „Anno domini Millesimoquadringsesimo Sexagesimonono finitus est presens liber per manus Georii cathedralis et Institoris in Wyenna deo gratia.”

59 Wehli 2005, 865–867.

60 1470 februárjáig Mátyás nem is járt Bécsben, l. Horváth 2011, 90.

61 A Battista Mantovano-kötet datálását l. Pócs 2017, 309–319.

62 BAV, Urb. lat. 470, *Liturgia in figura* 1995, 233–236. (54. sz.) (Silvia Maddalo – Adalbert Roth).

is azonosít. Ha a felirat nem tenné világossá, hogy itt Mátyás ajándékozási minőségben szerepel, aligha kételkednénk abban, hogy ő volt a kódex tulajdonosa. Noha a pontificaleban más képi összefüggésben – nem devóciós jelenetben, hanem ornamentális szerepben – jelenik meg a király portréja és heraldikus jelvénye, funkciójuk (részben) hasonló lehet: az ajándékozót jelölik, nem pedig a tulajdonost.

A pontificale megrendelésének idején, 1488 körül éppenséggel lett is volna apropója az ajándékozásnak. Mátyás Vitéz hathatós közreműködésének is köszönhető, hogy évekig tartó diplomáciai küzdelmek után 1487 tavaszán végre sikerült elérni, hogy VIII. Ince pápa megerősítse a magyar király jelöltjeinek, Ippolito d'Estének és Nagylucsei Orbánnak az esztergomi érseki, illetve az egri püspöki stallumát.⁶³ Mátyás először azzal kívánta megjutalmazni Vitézt a fáradozásaiért, hogy kinevezte az olmützi püspökség adminisztrátorává. Az olmützi püspökség korábban Filipec János váradi püspök alá tartozott, Mátyás bizalma azonban megrendült benne, és így próbálta a befolyásos főpap hatalmát visszavágni. A pápa 1487. július 4-én meg is erősítette Vitéz kinevezését, akinek azonban ez csak újabb nehézségek forrásává vált. Filipec ugyanis megtagadta a püspökség átadását, Mátyás pedig kihátrált Vitéz mögül – mégsem akart konfliktust az ekkor fontos követi megbízásokat teljesítő Filipecsel –, miközben a pápa ragaszkodott hozzá, hogy Filipec adja át az olmützi püspökséget Vitéznek. Az évekig tartó huzavona kellős közepén került sor a kódex megrendelésére. Elképzelhetőnek tartom, hogy a pontificale egyfajta kárpótlási gesztus volt Mátyás részéről a meghíúsuló olmützi adminisztrátori kinevezésért cserébe. (Az üresedésben lévő veszprémi püspökséget csak később, már a kódex megrendelése után ajánlotta fel Vitéznek, akinek a kinevezésére 1489. június 3-án került sor.) Mátyás halálával minden bizonnyal elapadt a kódex finanszírozása, és noha Vitéz saját költségén elméletileg befejeztethette volna, vagy hirtelen távozása, vagy anyagi lehetőségei végül megakadályozták ebben.

Jóllehet egyelőre csak hipotézis, hogy a pontificale Mátyás ajándéka lett volna Vitéz számára, a szakirodalomban eddig forgalomban lévő elméleteket mindenképp érdemes kiegészíteni ezzel a lehetőséggel. Sőt, úgy vélem, hogy ez a forgatókönyv a többenél meggyőzőbben magyarázza a kódex készítési helyét és műfaját, és jól beleilleszthető a többi vizsgált szempont: a szöveg módosításai, a miniatúradísz Mátyásra utaló részletei és a kódex befejezetlensége is.

Rövidítésjegyzék

BAV – Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano

BnF – Bibliothèque nationale de France, Paris

OSzK – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

63 Erről részletesen: Fraknoi 1899, 390–405.

Bibliográfia

- Balogh 1966 – Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. I–II. Budapest 1966.
- Bannister 1913 – Henry Marriott Bannister: *Monumenti vaticani di paleografia musicale latina (Testo)*. Lipsia 1913.
- Barrois 1830 – Joseph Barrois: *Bibliothèque protypographique ou Librairies des fils du roi Jean, Charles V, Jean de Berri, Philippe de Bourgogne et les siens*. Paris 1830.
- Bertoni 1903 – Giulio Bertoni: *La biblioteca estense e la coltura ferrarese ai tempi del duca Ercole I (1471–1505)*. Torino 1903.
- Bilotta 2008 – Maria Alessandra Bilotta: Contributi per la storia della produzione miniata ad uso del Papato nel Medioevo: i Pontificali duecenteschi secundum consuetudinem et usum Romanae Curiae. *Arte Medievale* VII. 2008, 755–773.
- BnF, *Archives et manuscrits – Bibliothèque nationale de France, Archives et manuscrits* (<https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/> – utolsó letöltés: 2021. június 29.)
- Booton 2018 – Diane E. Booton: Le mécénat et l'acculturation italienne de Thomas James, évêque de Dol-de-Bretagne, à la fin du XVe siècle. *Pecia. Le livre et l'écrit* XXI. 2018, 231–258.
- Bottari 1759 – Giovanni Gaetano Bottari: *Raccolta di lettere sulla pittura, scultura ed architettura*. 3. Roma 1759.
- Corpus Chartarum Italicarum – Corpus Chartarum Italicarum* (<http://www.informinds.com/demo/filigrane/> – utolsó letöltés: 2021. június 29.)
- Corvina könyvtár budai műhelye* 2020 – Zsupán Edina szerk.: „Az ország díszére”. *A Corvina könyvtár budai műhelye*. (Kiállítási katalógus, Országos Széchényi Könyvtár 2018) Budapest 2020.
- Csapodi–Csapodiné Gárdonyi 1981 – Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Budapest 1981.
- Csapodiné Gárdonyi 1998 – Csapodiné Gárdonyi Klára: Vitéz János neve. *Turul* LXXII. 1998, 25–29.
- Dalewski 1995 – Zbigniew Dalewski: Ceremoniał koronacyjny królów polskich w XV i początkach XVI wieku. *Kwartalnik Historyczny Rocznik* CII. 1995, 37–60.
- Dillon Bussi 2011 – Angela Dillon Bussi: Le biblioteche di Mattia Corvino e di Lorenzo il Magnifico: Confronti e tangenze (Con alcune note sulla ritrattistica laurenziana e corviniana). In: Péter Farbaky – Louis A. Waldman eds.: *Italy and Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance*. Milan 2011, 231–265.
- Evans 1992 – Mark Evans: *The Sforza Hours*. London 1992.
- Fraknói 1899 – Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái, XIV. Ifjabb Vitéz János. *Századok* XXXIII. 1899, 291–309, 389–410.
- Fraknói–[Stornajolo] 1903 – Fraknói Vilmos – [Cosimo Stornajolo]: *Ifjabb Vitéz János Pontificaléja a Vatikáni Könyvtárban*. Róma 1903.
- Galeotto Marzio *De dictis ac factis regis Mathiae* – Galeotto Marzio: *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*. Ed. Ladislaus Juhász. Lipsia 1934.
- Gnaccolini 2003 – Laura Paola Gnaccolini: Giovan Pietro Birago miniatore per re Mattia Corvino. *Arte Lombarda* CXXXIX. 2003, 135–153.

- Gnaccolini 2004 – Laura Paola Gnaccolini: Birago, Giovan Pietro. In: Milvia Bollati, a cura di: *Dizionario biografico dei miniatori italiani*. Milano 2004, 107–108.
- Guiffrey 1894–1896 – Jules Guiffrey: *Inventaires de Jean, duc de Berry (1401–1416)*. Vols. 1–2. Paris 1894–1896.
- Gulyás 1961 – Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*, 1. rész. Budapest 1961.
- Hind 1910 – Arthur Mayger Hind: *Catalogue of Early Italian Engravings Preserved in the Department of Prints and Drawings in the British Museum*. London 1910.
- Hoffmann 1925 – Hoffmann Edith: D’Ancona, Paolo. La miniature italienne du Xe au XVIe siècle. Paris et Bruxelles. 1925. G. van Oest. 2-r. 128 (2) lap; 97, közöttük 4 színes táblával. *Magyar Könyvszemle XXXII*. 1925, 178–182.
- Hoffmann 1929 – Hoffmann Edith: *Régi magyar bibliofelek*. Budapest 1929.
- Horodsky 1956 – Bogdan Horodsky: Birago, miniaturiste des Sforza. *Scriptorium X*. 1956, 251–255.
- Horváth 2011 – Horváth Richárd: *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. Budapest 2011.
- Hunyadi Mátyás, a király 2008 – Farbak Péter et al. szerk.: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. (Kiállítási katalógus, Budapesti Történeti Múzeum 2008) Budapest 2008.
- Kay 2009 – Richard Kay: *Pontificalia: A Repertory of Latin Manuscript Pontificals and Benedictionals*. Kansas 2009.
- Koroknay 1960 – Sz. Koroknay Éva: A lövöldi karthauzi kolostor kötéseiről. *Annales Strigonienses. Esztergom Évlapjai. Az Esztergomi Múzeumok évkönyve I*. 1960, 25–32.
- Kriston 2019 – Kriston Dorottya: Mátyás király halálhírének története a milánói, a modenai és a Flórenczi Okmánytár forrásainak tükrében. In: J. Újváry Zsuzsanna – Kintli Dóra szerk.: *Győzteseink. A XXXIV. OTDK Humán és Társadalomtudományi Szekciókban győztes Pázmányos hallgatók dolgozatai*. Piliscsaba 2019, 251–277.
- Kriston 2020 – Kriston Dorottya Anna: Újabb források Mátyás király halálhírének történetében. In: Domokos György – W. Somogyi Judit – Szovák Márton szerk.: *Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről*. Budapest 2020, 83–95.
- Leroquais 1937 – Victor Leroquais: *Les pontificaux manuscrits des bibliothèques publiques de France*. Paris 1937.
- Liturgia in figura* 1995 – Giovanni Morello – Silvia Maddalo, a cura di: *Liturgia in figura: Codici liturgici rinascimentali della Biblioteca Apostolica Vaticana*. (Catalogo della mostra, Biblioteca Apostolica Vaticana 1995) Roma 1995.
- Lyna 1989 – Frédéric Lyna: *Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque royale de Belgique*. Bruxelles 1989.
- Mattia Corvino e Firenze* 2013 – Péter Farbak et al. ed.: *Mattia Corvino e Firenze: Arte e Umanesimo alla corte del re di Ungheria*. (Catalogo della mostra, Museo di San Marco 2013) Firenze 2013.
- Omont 1908 – Henri Omont: *Anciens inventaires et catalogues de la Bibliothèque nationale*. Paris 1908.

- Pálosfalvi 2013 – Pálosfalvi Tamás: Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. *Turul* LXXXVI. 2013, 1–16.
- Pannonia Regia* 1994 – Mikó Árpád – Takács Imre szerk.: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. (Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria 1994) Budapest 1994.
- Patrizi-Piccolomini–Burckard 1485 – Agostino Patrizi-Piccolomini – Johannes Burckard ed.: *Liber Pontificalis*. Roma 1485.
- Pellegrin 1955 – Elisabeth Pellegrin: *Bibliothèque des Visconti et des Sforza, ducs de Milan au XVe siècle*. Aubervilliers 1955.
- Biblioteca Apostolica Vaticana* 1990 – Joachim M. Plotzek – Katharina Winnekes Hg.: *Biblioteca Apostolica Vaticana. Liturgie und Andacht im Mittelalter*. (Ausstellungskatalog, Erzbischöfliches Diözesanmuseum Köln 1990) Stuttgart 1990.
- Pócs 2016 – Pócs Dániel: Handó György könyvtára. *Ars Hungarica* XLII. 2016, 309–338.
- Pócs 2017 – Pócs Dániel: Egy corvina története. Battista Spagnoli Mantovano: Parthenice Mariana (Pontosításokkal a Pierpont Morgan Library M496 és M497 jelzetű corvináinak provenienciájához). *Ars Hungarica* XLIII. 2017, 301–354.
- Ruysschaert 1982 – José Ruysschaert: Les manuscrits corviniens de la Vaticane. *Revue française d'histoire du livre* XXXVI. 1982, 287–302.
- [Stornajolo] 1903 – [Cosimo Stornajolo]: *Le miniature del Pontificale ottoboniano (Codice Vaticano Ottoboniano 501)*. Roma 1903.
- USUARIUM – Miklós István Földváry et al.: *USUARIUM: A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Liturgiátörténeti Kutatócsoport, 2015-től. (<http://usuarium.elte.hu> – utolsó letöltés: 2021. június 29.)
- Vayer 1976 – Vayer Lajos: Un ritratto sconosciuto di Galeotto Marzio (Contributo all'iconografia ritrattistica dell'umanesimo italo-ungherese). *Acta Historiae Artium* XXII. 1976, 107–116.
- Venturi 1898 – Adolfo Venturi: Il Pontificale di Antonio da Monza nella Biblioteca Vaticana. *L'Arte: Rivista di storia dell'arte medievale e moderna* I. 1898, 154–164.
- Wehli 2005 – Wehli Tünde: Mátyás király ferences missaléja. In: Öze Sándor – Medgyesy-Schmickli Norbert szerk.: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. Piliscsaba–Budapest 2005, 2. kötet, 865–874.
- Zsupán 2014 – Edina Zsupán Hg.: *Corvina Augusta. Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. (Ex Bibliotheca Corviniana, 2, Supplementum Corvinianum, 3) Budapest 2014.

ESZTER NAGY

For Whom Was the *Vitéz Pontifical* Made?

In the 1480s several luxuriously executed liturgical codices were made for King Matthias Corvinus. The richly decorated *Pontificale romanum*, the so-called *Vitéz Pontifical* preserved in the Vatican Library under the shelf mark Ott. lat. 501 fits among them well – at first sight. However, it is not at all self-evident to range the manuscript among Matthias' liturgical books, for the signs alluding to the possessor point in two directions at the same time: in addition to the king, to János Vitéz the Younger, bishop of Szerém (from 3 June 1489 bishop of Veszprém), who was the king's ambassador in Rome at the time.

Research has so far proposed three scenarios to solve this ambiguity. Some opined that Vitéz ordered the manuscript for himself and the motifs alluding to Matthias are only signs of his respect for his king. Others deliberated the possibility that Vitéz had the book made as a present to his ruler. By now the most widespread view is that Matthias himself had the pontifical made for himself (i. e. the Palace Chapel in Buda), and Vitéz was merely appointed to look after the order.

In my paper I introduce new viewpoints and argue for a fourth possibility. In view of the genre of the manuscript and the place of making, I think it most likely that the codex was Matthias's gift for János Vitéz the Younger, the execution of which – not without precedents – was to be seen to by the beneficiary at his that-time place of residence, that is, in Rome.

